Dersim Alevi Sözlü Kültüründe Mizah

Özlem Atik
atikozlem83@gmail.com

Yayımlanma Tarihi:
2 Temmuz 2025

İndirilme Tarihi:
09.11.2026

Önerilen Atıf: Atik, Özlem (2025). Dersim Alevi Sözlü Kültüründe Mizah . Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.hs2ec (Erişim Tarihi: 09.11.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Dersim Alevi Sözlü Kültüründe Mizah, dil, inanç ve tarihsel deneyimlerin kesişiminde şekillenen özgün bir anlatı alanını ifade etmektedir. Bu mizah geleneği, gündelik yaşam pratikleriyle iç içe gelişirken aynı zamanda travma, bellek, kimlik gerilimleri ve iktidar ilişkileriyle dolaylı fakat yoğun bir etkileşim içinde varlık kazanmaktadır. Dersim bağlamında mizah, yalnızca eğlenceye dayalı bir ifade biçimi değil; sözlü aktarım yoluyla kolektif hafızayı canlı tutan, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve tarihsel kırılmalara karşı dolaylı bir başa çıkma mekanizması sunan kültürel bir pratiktir. Yerel dillerin, özellikle Kirmancki'nin, inanç çerçevesi olarak Raa Haqi ile birlikte taşıdığı anlam dünyası içinde mizah; söz, beden, ironi ve sessizlik arasında dolaşan çok katmanlı bir anlatı biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu madde, Dersim Alevi sözlü kültüründe mizahın dilsel, toplumsal ve tarihsel boyutlarını, belleğe ve travmaya temas eden yönleriyle birlikte ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Dersim, Etnografik Araştırma, Kirmancki, Kolektif Hafıza, Kuretacı, Mizah, Travma Ve Mizah

Giriş [1]

Dersim, tarihsel olarak Ermenice, Kirmancki (Zazaki/Dımılki) ve Kurmancî/Kürtçenin farklı dönemlerde ve farklı yoğunluklarda kullanıldığı bir coğrafyadır. Günümüzde ise Türkçenin ağırlık kazanmasıyla birlikte, dil ve inanç çeşitliliği tarihsel kırılmaların izlerini taşıyan asimetrik bir yapı içinde şekillenmiştir. Bu asimetrik yapı, mizahın biçimlerini ve anlatı içeriklerini doğrudan etkilemiş; yerel diller ve inanışların egemen kimlik anlatısıyla kurduğu gerilimler, mizahi anlatılarda travma ve bellekle iç içe geçen anlam katmanlarının oluşmasına eşlik etmiştir.

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

Kirmancki mizah anlatılarında sıklıkla referans verilen toplumsal yapı, akrabalık ilişkileri, gündelik pratikler ve sözlü aktarım etrafında şekillenen ve Kirmancki dilinde Raa Haqi (Rêya Heq) olarak adlandırılan inanç çerçevesinin belirgin olduğu bir dünyaya işaret eder (Deniz, 2011; Gültekin, 2019). Bu bağlamda mizahi anlatılar, dilsel ve inançsal referanslar doğrultusunda toplumsal yaşamda farklı ve çoğul biçimler kazanır; özellikle travmatik deneyimlere yapılan göndermelerde ve kimlik gerilimlerinin ele alınışında dolaylı bir başa çıkma imkânı sunmasının yanı sıra, yerel kimliğin muhafaza edilmesi ve aktarılması ya da grup içi çatışmaların ifade edilmesi gibi pratiklere de aracılık eder.

Dilsel Dinamikler ve Dil- Değiştirme (Code-Switching)

Mizahın duygusal ve estetik niteliğinde dil belirleyici bir rol oynar. Bölgedeki mizahi üretim, yerel dillerin resmî dille (Türkçe) kurduğu çoğunlukla çatışmalı karşılaşmalardan beslenir. Kirmancki deyimlere ve söz oyunlarına dayalı şakaların Türkçeye çevrilmesi, pek çok örnekte bu anlatıların etkisini zayıflatır ya da bütünüyle ortadan kaldırır. Mizahın, şiir gibi, tam anlamıyla çevrilemez olduğu yönündeki vurgu; hem sahada Delil Xıdır ve Doğan Munzuroğlu ile yapılan görüşmelerde sıkça dile getirilen bir gözlemle örtüşür hem de Henri Bergson'un, dilin kendi yapısından kaynaklanan komikliğin başka bir dile eksiksiz biçimde aktarılamayacağına dair tespitiyle paralellik taşır. Bu bağlamda anlatıcılar, anlam katmanları oluşturmak, grup içi mahremiyeti korumak ve bastırılmış kimlik deneyimlerine görece güvenli bir alan açmak amacıyla diller arası geçişlere (code-switching) başvururlar. Özellikle askerî kontrol noktaları, mahkemeler ve devlet daireleri gibi resmî kamusal alanlarda yaşanan dilsel uyuşmazlıklar, mizahi üretimin önemli kaynakları arasında yer alır.

Kuretacı: Geleneksel Mizah Figürü

Dersim Alevi geleneğinde *kuretacı* (nüktedan, peşincevap, laf cambazı) olarak adlandırılan figürler, keskin dilleri ve hazırcevaplıklarıyla tanınan yerel mizah anlatıcılarıdır.

Kuretacılar, toplum içinde kendilerine tanınan söz söyleme alanını kullanarak, toplumsal hiyerarşileri, aşiret yapılarıyla ilişkili gerilimleri ve hatta kutsal kabul edilen figürlerin ciddiyetini ironi yoluyla geçici olarak askıya alabilirler. Bu yönüyle kuretacı anlatıları, Mary Douglas'ın mizahı ve şakayı ritüelin karşıtı olarak tanımladığı "anti-ritüel" alanla örtüşür; yerleşik sınıflandırmaların ve normların kısa süreliğine ters yüz edilmesine imkân tanır. Bu mizahi miras, Teyze Bese'nin erkek kılığına girerek gerçekleştirdiği performatif anlatısında ve Use Qoji'nin mahkeme ve bürokrasiyle karşılaşmalarını konu alan hikâyelerinde gözlemlenmektedir. Bu anlatılarda mizah, toplumsal hiyerarşilerin, cinsiyet normlarının ve yerleşik otorite biçimlerinin ironi ve taklit yoluyla geçici olarak askıya alındığı bir ifade alanı sunar. Bununla birlikte, *kuretacı* ifadesinin Dersim'in her bölgesinde yaygın biçimde kullanılmadığı; Kirmancki'de "onda çok laf var" anlamına gelen *lqçı* ya da "oyun yapan" anlamındaki *kayxo* gibi adlandırmaların da dolaşımda olduğu ve bağlama göre farklı ifadelere rastlanabildiği not edilmelidir.

Bellek, Travma ve "Hengâme"

1938 Dersim Soykırımı, zorunlu göçler ve kültürel dışlanma gibi tarihsel travmalar, mizahın şekillendiği temel bağlamsal zeminlerden biridir. Reşo Mehmet'in "on sekiz yıllık hengâme" olarak adlandırdığı 1980 sonrası dönemde, askerî denetim koşulları altında gündelik ihtiyaçları karşılayabilmek için insanların büründüğü farklı roller, bu sürecin yarattığı absürtlüğü mizah aracılığıyla görünür kılar. Use Qoji'nin mahkeme anlatılarında olduğu gibi, tarihsel haksızlıklara mizah yoluyla verilen tepkiler, resmî tarih yazımının bastırıcı ve doğrusal çerçevesine karşı, duygusal sürekliliği koruyan döngüsel bir "kültürel arşiv" işlevi görür.

Topluluk İçi Etkileşim ve *Laqo Çeyf*

Mizah, yalnızca dışsal otoriteyle kurulan gerilimlere yönelik bir ifade biçimi değil; topluluk üyeleri arasındaki rekabet, alay ve oyun pratiklerinin de merkezinde yer alır. Kirmancki

‘de kullanılan *laqo çeyf* ifadesi, konuşanın “laf yaptığı”, dinleyenin ise bu anlatıdan “haz” aldığı karşılıklı bir etkileşim alanını tarif eder. Günümüzde bu geleneksel etkileşim biçiminin, genç kuşak anlatıcılar ve komedyenler aracılığıyla dijital platformlara taşındığı; mizahın, travmatik geçmişle kurulan ilişkiyi dolaylı biçimde anlamlandırma ve paylaşma açısından önemli bir anlatı aracı olarak yeniden dolaşıma girdiği görülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak Dersim Alevi sözlü kültüründe mizah, haz, oyun ve gündelik etkileşimlerle iç içe geçen; aynı zamanda travmatik geçmişle dolaylı ve çoğu zaman parçalı biçimlerde ilişki kuran bir anlatı alanı olarak işler. Bu alan, dilsel yarılmaların, tarihsel kopuşların ve toplumsal gerilimlerin dolaylı biçimde ifade edilebildiği, anlamın sabitlenmekten çok müzakereye açıldığı bir zemin sunar. Mizahi anlatılar, kayıp deneyimini tutarlı ve bütünlüklü bir tarihsel anlatıya dönüştürmekten ziyade, bu tür bir bütünlüğe ulaşmanın güçlüğünü, hatta kimi zaman absürtlüğünü görünür kılar. Bu yönüyle Dersim mizahı, geçmişle kurulan ilişkinin sürekliliğinden çok, süreksizlikler, kopuşlar ve çelişkiler üzerinden nasıl şekillendiğine işaret eden özgün bir anlatı pratiği olarak değerlendirilebilir.

Sonnotlar

[1] Bu madde, yazarın doktora tezi kapsamında Dersim ve İstanbul'da yürüttüğü etnografik araştırmanın bulgularına dayanmaktadır. Araştırma sürecinde, erişim koşulları ve dilsel sınırlılıklar nedeniyle ağırlıklı olarak Kirmancki ve Türkçe anlatılarla çalışılmıştır. Bu durum, mizahın dolaşımda olduğu tüm dilsel ve toplumsal bağlamlara eşit biçimde ulaşılmasını mümkün kılmamıştır. Farklı dönemlerde, Kirmancki'nin farklı lehçelerini konuşan kişilerle ya da Kürtçe ve Ermenice konuşan Dersimlilerle yürütülecek çalışmaların, mizahın başka biçimlerine, anlatım tarzlarına ve anlam dünyalarına ulaşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu metin, Dersim mizahını tekil ve sabit bir yapı olarak değil,

bağlama ve erişime göre değişen bir pratik olarak ele almaktadır.

Kaynakça & İleri Okumalar

Atik, Özlem. 2024. *Mizah ve toplum: Dersim mizahında travma, iktidar ve gündelik yaşam*. Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Bergson, Henri. 1911. *Laughter: An essay on the meaning of the comic*. Çev. Cloudesley Brereton ve Fred Rothwell. Londra: Macmillan.

Deniz, Dilek. 2011. *Dersim inanç sembolizmi*. Doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi.

Douglas, Mary. 1999. *Implicit meanings: Selected essays in anthropology*. 2. bs. Londra ve New York: Routledge.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2019. *Kurdish Alevism: Creating new ways of practicing the religion*. Working Paper No. 18. Leipzig: Leipzig University, HCAS "Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities".

Siegel, Jeff. 1995. "How to get a laugh in Fijian: Code-switching and humor." *Language in Society* 24 (1): 95-110.

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi'nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir